

УДК 336.717.6:347.457

А.С. Ємельянов,

здобувач

Институту економіко-правових
досліджень НАН України,
м. Донецьк

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ВЕКСЕЛЯ

В умовах розвитку ринкових умов набувають розповсюдження різні форми розрахунків та фінансово-кредитні інструментів. Вексель є універсальний засобом, який одночасно поєднує в собі і форму безготівкових розрахунків, і фінансово-кредитний інструментарій, і різновид цінних паперів. Вексель має багатовікову історію й є предметом розгляду науковців різних галузей наукового пізнання, більшість з яких розглядають вексель саме в економічному сенсі. Так, операціям з векселями присвячено праці М. Белякова, А. Демківського, Б. Жалнинського, В. Захар'їна, Д. Іванова, Ю. Лисенкова, О. Львова, В. Ляшко, В. Малока, Ю. Мороз, Л. Павлової та ін. В юридичному аспекті векселям було присвячено праці таких відомих класиків російської юриспруденції, як К. Абрамович, С. Барац, В. Гордон, А. Книрим, Д. Мейер, Н. Миловидов, Н. Нерсеров, В. Снегрьов, Л. Федоров, П. Цитович, Г. Шершеневич та ін. Серед сучасних авторів, які займаються проблематикою застосування векселів, слід зазначити І. Архіпова, С. Барвено, В. Белова, А. Вишневську, Л. Єфімову, В. Жушман, В. Ільїна, І. Красько, Ю. Кремера, М. Старшинського, Г. Чашко, В. Яроцького та ін.

Однак у жодному з представлених досліджень не наводиться комплексний аналіз юридичної природи векселів, чим й обумовлюється актуальність і доцільність обраної теми.

Метою роботи є визначення правової природи векселя.

Вексель зіграв величезну роль в історії людства. Термін «вексель» (з італійської — cambium, з німецької — wechsel, з англійської — bill of exchange) означає «обмін».

Ще в середньовіччя купівля-продаж товарів у кредит практикувалися італійськими, французькими і німецькими купцями. Звичайним знаряддям торгового кредиту служив вексель. Слід зазначити, що своїм походженням вексель зобов'язаний не тільки торгівлі товарами, але і зв'язаними з нею операціями по переказу грошей. Перевезення готівки з одних країн до інших було пов'язано в середні століття з великим ризиком, тому що розбій і грабежі на великих дорогах були частим явищем. Тому вже в середині XII століття генуезькі купці стали зносити гроші

місцевим міньялам в обмін на письмове зобов'язання виплатити ту ж суму в іншому місці. Таким чином, купець міг відправитися на ярмарок без готівки.

Листи міньял, що давали купцям право на одержання грошей в іншому місці, і являли собою зародкову форму векселя. Спочатку міньяли самі робили платежі по векселях, причому або переказували гроші до місця платежу (звичайно на ярмарку), або сплачували по векселях грошима, отриманими на ярмарку від своїх боржників чи покупців. Однак у міру розвитку грошово-торгових операцій міньяли, що проживали в різних місцевостях, вступали між собою в регулярні кореспондентські відносини. При цьому купець, що вніс готівку, одержував від міньяли вексель на ім'я іногороднього міньяли з дорученням виплатити купцю визначену суму в монеті тієї країни, куди цей купець відправлявся.

З часом техніка вексельного обороту удосконалювалася. Спочатку міньяли на додаток до векселів, що вони видавали купцям, посилали міньялам-кореспондентам особливі листи — «tracta», що містили доручення здійснити платіж. Надалі міньяли стали обмежуватися видачею купцям письмових наказів на ім'я міньял-кореспондентів про платіж грошей.

Таким чином, вексельні операції спочатку були зв'язані з переведенням грошей з одних міст і країн в інші. Але вже незабаром стали знаряддям комерційного кредиту. Купці, продаючи товари один одному в кредит, розплачувалися векселями. Хоча векселі ще з XIII століття були знаряддям міжнародної торгівлі і кредиту, вексельний обіг розвився значно пізніше. Протягом тривалого часу передача векселів у руки третіх осіб обмежувалася і навіть заборонялася законодавством. Так, у Венеції робити передатний напис було заборонено у 1593 р. У Ніаполі закон 1607 р. допускав лише один передатний напис, що до того ж було потрібно засвідчити у нотаріуса. Це, звичайно, утрудняло розвиток вексельного кредиту. У XVII столітті внаслідок росту торгового обороту сфера вексельного кредиту розширилася. У зв'язку з цим передатний напис був узаконений, і вексель став кредитним знаряддям обороту, багаторазово переходячи від одних купців до інших до настання терміну платежу.

© А.С. Ємельянов, 2007

Аналіз історичного досвіду показує, що в більшості країн світу, включаючи і дореволюційну Росію, вексель набув широкого застосування, виконуючи функцію кредиту і засобу платежу.

У колишньому СРСР вексель застосовувався у внутрішньому обороті в 1922–1930 рр. У ході кредитної реформи 1930–1932 рр., що установила централізовану регульовану державою систему прямого цільового банківського кредитування і заборонила господарським органам взаємне кредитування, вексельний обіг усередині країни було ліквідовано. З приєднанням СРСР у 1936 р. до Женевської вексельної конвенції вексель став використовуватися в зовнішній торгівлі і міжнародних розрахунках.

Після розпаду СРСР упровадження вексельного обігу в господарський оборот України активізувалося. Упровадження вексельного обігу було визначено Законом України «Про підприємства в Україні», потім відбито у Постанові Верховної Ради України від 17.06.1992 р. «Про використання векселів у господарському обороті України», а потім у Законі України «Про цінні папери і фондову біржу».

Сьогодні вексель знайшов своє відображення у Господарському кодексі України, у Цивільному кодексі України, у Законі України «Про обіг векселів в Україні», у Законі України «Про цінні папери і фондовий ринок» та інших нормативних актах.

По економічній сутності вексель — це вид цінного паперу, що засвідчує письмове безумовне боргове зобов'язання боржника (позичальника, векселедавця) сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю) [1, с. 24]. Як різновид зобов'язань вексель — це встановленого зразку абстрактне письмове оформлене боргове зобов'язання, за яким одна сторона угоди зобов'язується заплатити іншій певну суму грошей в указаний термін [2, с. 16]. Основу векселя становить сукупність економічних і правових відносин комерційного кредиту.

У кредитних операціях вексель виступає насамперед гарантією повноти і своєчасності оплати зобов'язання, фінансовим документом, який формалізує економічну взаємозалежність покупця і продавця та передбачає їх взаємоконтроль. Зокрема, покупець (векселедавець) контролює споживну вартість придбаного товару за допомогою векселя товару та умови його постачання, а постачальник (векселедержатель) оцінює платоспроможність покупця як у процесі видачі векселя, так і на момент платежу.

Вексельний кредит тісно пов'язаний з банківським кредитом. Шляхом операцій врахування чи застави векселів він легко трансформується в останній. Ось чому вексель виступає не лише борговим документом, а й високоліквідним платіжним засобом.

Це робить вексель одночасно різновидом і кредитно-розрахункових документів, і цінних паперів, і кредитних грошей. Як і комерційному кредитові вексельним відносинам властиві добровільність, свобода вибору партнерів, взаємодовіра і економічна взаємовигода, платність і строковість, обов'язковість повноцінного повернення кредитованих коштів. При цьому головне значення векселя як провідного фінансового документу ринкової економіки полягає у прискоренні укладання ділових угод і зменшенні ризиків неплатежу, зменшенні потреб у коштах оборотних фондів і прискоренні їхнього руху, усуненні банківської монополії на кредитні ресурси тощо.

Вексель володіє низкою особливостей, що роблять його найбільш зручним знаряддям платежу. Так, Г. М. Чашко виділяє наступні риси векселя:

1. Абстрактність вексельних зобов'язань — у ньому відсутня вказівка на обставини, що викликали до життя дане боргове зобов'язання.

2. Безперечність вексельних зобов'язань — особа, яка зобов'язана платити за векселем, не вправі заперечувати своє зобов'язання посиланням на те, що товари, проти яких вексель виданий, не отримані, не відповідають умовам договору.

3. Обертність векселя — можливість користатися векселями безлічі підприємств, що вступають один з одним у регулярні торгові відносини [1, с. 27].

А. В. Демківський визначає вексель як найдосконаліший вид цінних паперів, та окрім зазначених ще вказує такі його особливості.

Вексельний текст містить наказ або зобов'язання сплатити вказану грошову суму. З точки зору вексельного права документ, що містить зобов'язання про передачу у власність кредитора не грошової суми, а будь-якого товару, документів, цінностей чи прав, хоч і оформлене з дотриманням вексельної форми, проте сили векселя немає.

Вексель є письмовим фінансовим документом. Ніяка, навіть публічно проголошена усна заява про прийняття вексельного зобов'язання не створює правового поля векселя. Усні заяви не породжують вексельних правовідносин в усіх операціях: видачі векселя, акцептуванні, індосуванні, протесті, авалі тощо. Лише письмова форма з відміткою на самому векселі у вигляді визначених написів набуває юридичної сили вексельних операцій. Ось чому застосування безготівкової форми у випуску векселів як записів на електронних рахунках неможливе.

Вексель означає строго заформалізований фінансовий документ, що має обов'язкові реквізити. Відсутність будь-якого з них означає, то цей документ не має сили вексельного права. При цьому він стає звичайною борговою розпискою або наказом про оплату грошових коштів, що регулюються нормами цивільного права.

Учасники, які зобов'язані за векселем, несуть солідарну відповідальність. У разі невиконання вексельного зобов'язання основним боржником кредитор-векселедержатель може звернутися за стягненням до будь-кого із попередників вексельного ланцюга.

Право вимоги платежу за векселем належить лише законному векселедержателю. Він володіє векселем як фінансовим документом, так і правом вимагати платіж за ним. Вексельне право охороняє і захищає права законного векселедержателя від претензій колишнього власника втраченого векселя і від заперечень зобов'язаної особи.

Вексель володіє підвищеною оборотністю. За допомогою передавального напису (індосаменту) вексель легко передається від одного векселедержателя до іншого. Це робиться не на основі загальноцивільного права уступки і нотаріального засвідчення, а простим нанесенням на вексель індосаменту [2, с. 17].

Вексель у різних нормативних актах має різноманітне змістовне навантаження. Так, згідно зі ст. 14 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV [3] вексель — цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).

У відповідності з Положенням про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України, затвердженого постановою Правління Національного банку України від 16.12.2002 р. № 508, вексель — цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити у визначений строк визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю). Господарський кодекс України визначає вексель як фінансовий документ, що використовується для здійснення міжнародних розрахунків. Законом України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» вексель визначається як засіб платежу. В якості платіжного інструменту вексель закріплюється в Інструкції НБУ «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті». Однак в жодному з цих документів не зауважується на кредитних функціях векселя, хоча саме цей зміст є закладеним у більшості визначень векселів. Так, М. Старшинський відзначає вексель не тільки як вид цінних паперів, але й як борговий документ [4, с. 26], що також підкреслює кредитний напрям вексельних зобов'язань. На його думку вексель — це вид цінних паперів, грошовий борговий документ, який містить безумовне зобов'язання (простий вексель) або безумовний наказ (переказний вексель) векселездатної особи заплатити іншій особі, вказаній у векселі, певну суму грошей у вказаному місці, складений у формі,

визначений законодавством України, і який може бути використаний як засіб розрахунку.

Крім того, не досить точним є підходи законодавця щодо визначення векселя у якості форм розрахунків, платіжного інструменту або засобу платежу. Ці законодавчі розбіжності відображаються й у наукових підходах. Так, в якості платіжного засобу вексель характеризується у працях М. Белякова [5, с. 3–7], М. Деркача [6, с. 12–14], в якості інструменту платежу — А. Демківського [7, с. 15–18], Д. Михайлова [8, с. 35–54], І. Гринько [9, с. 101–111], С. Лаврова, Б. Фролова [10, с. 95–108], О. Єфімова, О. Кириченко [11, с. 41–44], Б. Івасів, І. Івасів [12, с. 37–45], Є. Павлодського [13, с. 51–55], Ю. Мороз [14, с. 75] та ін. В якості форми сучасних розрахунків вексель розглядають Й. Лечига, І. Мешко, Г. Рошко [15, с. 62–64], С. Коробкіна [16, с. 49–52], О. Подчерковний [17, с. 7] та ін. Підкреслюють особливості векселів як різновиду абстрактних грошових зобов'язань Ю. Кремер [18, с. 94–97] та І. Рухаєвська [19, с. 35–44].

Враховуючи вищезазначене, можна погодитися з думкою В. Богуна, який зазначає, що з огляду на сукупність економічних і правових відносин, що лежать в основі векселя, не дивлячись на всю казуїстику українського законодавства, більш правильним було б розглядати вексель, не як засіб платежу, а як інструмент платежу, що забезпечує його здійснення, тобто форму розрахунків.

Висновок. Вексель — це історично сформований і досить розповсюджений в сучасних умовах фінансовий інструмент, що використовується у внутрішніх і міжнародних економічних відносинах. Враховуючи все вищезазначене слід підкреслити, що вексель, як універсальний фінансово-господарський інструмент, має складну правову природу і виступає як: різновид цінних паперів, форма безготівкових розрахунків, засіб кредитування, борговий документ, вид грошових зобов'язань.

Література

1. Чашко Г. М. Проблемы внедрения вексельного обращения в Украине // Вестник Донецкого института экономики и хозяйственного права. Серия: «Экономика и управление». — 1999. — № 1. — С. 23–30.
2. Демківський А. В. Вексельний обіг в Україні. — К.: Віра-Р, 2003. — 505 с.
3. Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 31. — Ст. 268.
4. Старшинський С. Щодо питання про визначення поняття «вексель» // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 12. — С. 24–26.
5. Беляков М. М. Вексель как важнейшее платёжное средство. — М.: МП «Трансферт», 1992. — 143 с.
6. Деркач Н. Использование векселя в экспортно-импортных операциях // Экономический часопис. — 1999. — № 4. — С. 12–14.

7. Демківський А. В. Сучасний вексельний обіг: Навч. посіб. — К.: Знання, 1996. — 138 с.
8. Михайлов Д. М. Международные расчеты и гарантии. — М.: ФКБ-Пресс, 1998. — 368 с.
9. Внешнеторговые сделки / Сост. И. С. Гринько. — Сумы: Реал, 1994. — 464 с.
10. Лавров С. Н., Фролов Б. А. Валютно-финансовые отношения предприятий и организаций с зарубежными партнерами. — М.: Финансы и статистика, 1994. — 248 с.
11. Єфімов О., Кириченко О. Про деякі переваги векселедержателя // Вісник Національного банку України. — 1998. — № 10. — С. 41–44.
12. Івасів Б., Івасів І. Порядок формування ринку векселів // Банківська справа. — 1996. — № 6. — С. 37–45.
13. Павловський Е. А. Вексельное законодательство стран СНГ // Юридический мир. — 1997. — март. — С. 51–55.
14. Мороз Ю. Н. Вексельное дело. — К.: Наук. думка, 1996. — 472 с.
15. Лечига Й., Мешко І., Рошко Г. На захист векселя // Банківська справа. — 1998. — № 5. — С. 62–64.
16. Коробкіна С. Безготівкові розрахунки та шляхи вдосконалення їх // Банківська справа. — 2000. — № 1. — С. 49–52.
17. Подцерковний О. П. Організаційно-правові основи розрахункових відносин у господарському комплексі України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / НАН України. Ін-т економіко-правових дослідж. — Донецьк, 1999. — 20 с.
18. Кремер Ю. О. Особенности англо-американского законодательства о векселях // Государство и право. — 1997. — № 3. — С. 94–97.
19. Рукавишникова И. Правовая природа векселя. Особенности бухгалтерского учета векселей // Хозяйство и право. — 1998. — № 1. — С. 35–44.

Подано до редакції 2.11.2007 р.

УДК 346.3

І.М. Орлова,

аспірантка

Інституту економіко-правових

досліджень НАН України,

м. Донецьк

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ЗАБЕЗПЕЧЕНИХ ДЕРЖАВНИМИ ГАРАНТІЯМИ

Різноманітність господарських зобов'язань, що виникають між учасниками відносин у сфері господарювання, зумовлює необхідність їх класифікації. Причому класифікація господарських зобов'язань здійснюється не лише з теоретичних, а й з практичних міркувань, що, як зазначається, полягають у виявленні характерних рис у процесі наукового дослідження з метою розробки пропозицій щодо правового регулювання; врахуванні специфіки у процесі правового регулювання; полегшенні вивчення у процесі навчання та ін. [1, с. 206].

Класифікації господарських зобов'язань на види умовно можна поділити на легальну (законодавчу) та наукові. Перша міститься у Господарському кодексі України [2]. Так, згідно з ч. 2 ст. 173 Господарського кодексу України основними видами господарських зобов'язань є майново-господарські зобов'язання та організаційно-госпо-

дарські зобов'язання. Крім цього, Господарський кодекс України, не включивши до основних, як окремі види господарських зобов'язань, називає: соціально-комунальні зобов'язання суб'єктів господарювання (ч. 4 ст. 175, ст. 177) та публічні зобов'язання суб'єктів господарювання (ст. 178).

Питання наукової класифікації зобов'язань, у тому числі й господарських, в юридичній літературі вже давно визнається дискусійним [3, с. 565]. Господарські зобов'язання за властивостями, що здійснюють найбільш помітний вплив на характер їх правового регулювання, можуть мати різні варіанти класифікації. Так, їх розрізняють: за підставою виникнення; за співвідношенням прав та обов'язків суб'єктів зобов'язання; за визначеністю предмета виконання; за характером взаємозв'язку; за сукупністю прав та обов'язків, якими наділені суб'єкти господарських відносин; за суб'єктом

© І.М. Орлова, 2007